

Z. ZINKEVIČIUS

DĖL ĮVARDŽIUOTINIŲ BŪDVARDŽIŲ RAIDOS

1957 m. pasirodė šio straipsnio autoriaus darbas, kuriame nagrinėjama lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorija (rusiškas vertimas paskelbtas 1958 m.). Nuo to laiko praėjo pora dešimtmečių, per kuriuos susikaupė nemaža naujų duomenų, leidžiančių kai kurias mintis toliau išplėtoti, ši bei tą patikslinti. Tam ir skiriamas šis straipsnis.

Pradékime nuo būdvardžio ir įvardžio suaugimo i vieną sudėtinį žodį laiko nustatymo. Tai gana komplikuotas ir nelengvai sprendžiamas klausimas. Lietuvių kalbos įvardžiuotiniai būdvardžiai iki šių dienų išlaikę aiškią pirmykštę darybą: tebéra sudėtiniai žodžiai, kurių abu dëmenys turi savas galūnes, nesiskiriančias arba dar palyginti nesenai nesiskyrusias nuo atitinkamos paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis* fleksijos. Tai matyti iš pateikiamų pavyzdžių (greta bendrinės kalbos formų nurodomi ir senesni tarminiai arba kalbos paminklų atitikmenys):

VYRIŠKOSIOS GIMINĖS PARADIGMA

Vienaskaita

nom.	<i>geràsis</i> = <i>gèras</i> + (<i>j</i>) <i>is</i>
gen.	<i>gèrojo</i> = <i>gèro</i> + <i>jò</i>
dat.	<i>gerájam</i> , <i>gerámjam</i> , <i>geramujam</i> = <i>gerám</i> < <i>geramu(i)</i> + <i>jám</i> < <i>jamu(i)</i>
acc.	<i>gérqjì</i> = <i>gérq</i> + <i>jì</i>
instr.	<i>gerúoju</i> , <i>gerúojuo</i> = <i>gerù</i> < * <i>gerúo</i> + <i>juō</i>
loc.	<i>gerājame</i> , <i>gerañjame</i> , <i>geraméjame</i> = <i>geramè</i> < * <i>geramé</i> + <i>jamè</i> < * <i>jamé</i>

Daugiskaita

nom.	<i>gerieji</i> , <i>geriejie</i> = <i>gerì</i> < * <i>gerié</i> + <i>jiē</i>
gen.	<i>gerùjì</i> = <i>gerù</i> + <i>jì</i>
dat.	<i>geriesiems</i> , <i>geriemsiems</i> , <i>geriemusiems</i> = <i>geríems</i> < <i>geriemus</i> + <i>jiems</i> < * <i>jíems</i>
acc.	<i>gerúosius</i> , <i>gerúosiuos</i> = <i>gerùs</i> < * <i>gerúos</i> + <i>juōs</i>
instr.	<i>gerañsiais</i> , <i>gerañsjais</i> = <i>gerañs</i> + <i>jañs</i>
loc.	<i>geruõsiuose</i> , <i>geruoséjuose</i> = <i>geruosé</i> < * <i>geruosé</i> + <i>juosé</i> < * <i>juosé</i>

Dviskaita

nom.-acc. (<i>dù</i>)	<i>gerúoju</i> , <i>gerúojuo</i> = (<i>dù</i>) <i>gerù</i> < * <i>gerúo</i> + <i>júo(dù)</i>
dat.	(<i>dviem</i>) <i>geriejiem</i> , <i>geriemjiem</i> = (<i>dviem</i>) <i>geriem</i> + <i>jiem(dviem)</i>
instr.	(<i>dviem</i>) <i>geriējiem</i> , <i>geriēmjiem</i> = (<i>dviem</i>) <i>geriēm</i> + <i>jiēm(dviem)</i>

MOTERIŠKOSIOS GIMINĖS PARADIGMA

Vienaskaita

nom.	<i>gerójì < gerájì = gerà < *gerá + jì < jí</i>
gen.	<i>gerōsios, gerōsjos = gerōs + jōs</i>
dat.	<i>gērajai, gērai(jai) = gērai + jaī</i>
acc.	<i>gērajq = gērā + jaq</i>
instr.	<i>gerája = gerà < *gerá + ja < *já</i>
loc.	<i>gerōjoje, gerojéjoje = gerojè < *gerojé + jojè < *jojé</i>

Daugiskaita

nom.	<i>gērosios, gērosjos = gēros + jōs</i>
gen.	<i>gerūju = gerū + jū</i>
dat.	<i>gerōsioms, gerómzioms, gerómusiomus = geróms < gerómus + jóm̄s < jóm̄us</i>
acc.	<i>gerásias, gerósias, gerósjas = geràs < *gerá(n)s + jás < *já(n)s</i>
instr.	<i>gerōsiomis, gerómziomis, *geromísiomis = geromis < *geromís + jom̄is < *jom̄is</i>
loc.	<i>gerōsiose, geroséjose = gerosè < *gerosè + josè < *josé</i>

Dviskaita

nom.-acc. (dvi)	<i>gerieji = (dvi) gerì < *gerie + jie(dvi)</i>
dat.	<i>(dviem) gerójom, gerómjom = (dviem) geróm + jóm(dviem)</i>
instr.	<i>(dviem) gerójom, gerómjom = (dviem) geróm + jóm(dviem).</i>

Vietininkų formose postpozicija pridėta ne sudėtinio žodžio gale, bet kartojama po būdvardžio ir įvardžio galūnių, lyg šie būtų du savarankiški žodžiai, pvz., ad. sg. m. *gerámpamp* < *gerám-pi* + *jám-pi*, all. sg. m. *gerópjop* < *geró-pi* + *jó-pi*, f. *gerōspjosp* < *gerōs-pi* + *jōs-pi*, pl. *gerum̄pjump* < *gerum̄-pi* + *juñ-pi* ir kt.

Įvardis priaugo prie vyriškosios giminės būdvardžio, turinčio ne senovinę nominalinę, bet antrinę pronominalinę fleksiją, pvz., d. sg. *gerá(m)jam* < *gerám + jám*, d. pl. *gerie(m)siems* < *geriem̄s + jiem̄s* ir kt. Slavų kalbose įvardis lipo prie nominalines galunes turinčio būdvardžio, plg. s. sl. *novujemu* 'naujajam' < *novu + jemu*. Vadinas, būdvardis ir įvardis turėjo suaugti į vieną žodį baltų (lietuvių) ir slavų kalbose nepriklausomai ir skirtingu laiku. Galutinis jų suaugimas lietuvių kalboje turėjo ivykti palyginti vėlai, nes čia abiejų įvardžiuotinio būdvardžio dēmenų ir atskirai vartojamo būdvardžio bei įvardžio galūnės tebéra bemaž visai nenutolusios. Dēmenų savarankiškumą rodo ir tokios senųjų raštų formos, kaip *pa-jo-prasto* 'paprastojo', kuriose įvardis eina ne po būdvardžio, bet prieš jį. Dar plg. Knygos nobažnystės *ne iokaltoia* 258₁₆ < *ne-jo-kalto-jo* 'nekaltojo' su du kartu pakartotu įvardžiu. Galininko formos *gývajq* kirčiavimas šalia iliatyvo *gyvõn* lyg ir rodytų, kad įvardis prie būdvardžio priaugo vėliau negu iliatyvo postpozicija, prilipusi dar prie oksitoninės būdvardžio formos, plg. latvių *dzīvo*, *dzīvu*, rusų *живу*, s. īndų *jívám*. Taigi galutinis dēmenų suaugimas į vieną žodį greičiausiai įvyko jau suskilus rytų baltų kalbinei vienybei.

Tačiau lietuvių tarmėse ir senuojuose raštuose yra įvardžiuotinio būdvardžio formų, rodančių ankstyvą dēmenų suaugimą, pvz., Kuršių pamario žvejų d. sg. m. *geruojám* 'gerajam' (su nominaline pirmojo dēmens galūne, plg. **geruoij + jamuoij*), žemaičių *gēruojuo* 'gerajam' (plg. *vílkuo* 'vilkui'), daugelio rytų aukštaičių ir kai kurių žemaičių d. sg. f. *báltojai* 'baltajai' (su išlaikytu kamiengalio ā refleksu, labai seniai atsidūrusiu atvirame skiemenyje, plg. **baltāi + jaī*), galbūt ir senųjų raštų

g. pl. *geruoju* 'gerujų' (su išlaikytu pirmojo dēmens galūnės **-ō[n]* refleksu) – jeigu tik pastaroji forma nėra žemaičių „dūnininkų“ hipernormalizmas, nes geriausiai paliudyta žemaičių Mažvydo ir Vaišnoro raštuose¹.

Nurodytos seniai suaugusios formos laikytinos reliktinėmis, paveldėtomis iš labai tolimų laikų, kaip ir *pa-jo-prasto* 'paprastojo' arba *dangujé-jis* 'dangiškasis' tipo lytys, plg. ide. įvardžio **jо-* prepozicinę vartoseną ir déjimą prie daiktavardžių iranėnų kalbose, ypač Avestoje (Reichelt 1909 : 370 tt.). Visa tai verčia manyti, kad būdvardžio ir įvardžio suaugimas i vieną žodį buvo ne vienkartinis procesas, bet vyko laipsniškai ir labai ilgą laiką. Matyt, iš seno buvo vartoamos (kaip gretiminės) atskirų linksnių ar net visos paradigmos i vieną žodį suaugusios formos ir dviejų žodžių – būdvardis + įvardis – junginiai. Greičiausiai buvo situacija, panaši į tą, kurią dabar turime, pavyzdžiu, vartodami dubletus *greitakōjis* || *greitū kójų* (žmogus), *kraičvežys* || *kraičio vežėjas*, *gaidyksté* < *gaid-gysté* || *gaidžiū giedojimo liekas*, *dvidešimi* || *dvi dēsimtys*, *vienuoliktas* || sen. raštų *pirmas liekas*, *abipus* || *abejosè pùsēse*, *nusipraūsti* savè ir pan.

Įvardis priaugo prie būdvardžio kaip enklitikas. Suaugant i vieną žodį, buvusių būdvardžio ir įvardžio galūnių fonetinė padėtis pakito: būdvardžio galūnę toliau veikė jau nebe žodžio galo, bet žodžio vidurio fonetiniai dësniai, o įvardžio galūnė kito ne pagal kirčiuotos vienaskiemienio, bet pagal nekirčiuotos daugiaiskiemienio žodžio galūnės dësnius. Dėl to ilgainiui abu dēmenys turėjo vis labiau toliti nuo paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis* fleksijos. Tačiau tą procesą trukdė paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis* pavyzdys, dėl kurio vietoj fonetiškai nutolusių dēmenų galūnių neretai vėl būdavo atstatomos iprastinės. Dėl šių dviejų priešingų jégų veikimo ilgainiui turėjo atsirasti nemaža to paties linksnio gretiminė formų, rodančių nevienodą dēmenų suaugimo senumą. Viena kita iš jų bus išlikusi iki šių dienų, plg. d. sg. f. *báltajai* < **báltai* + *jāi* ir *báltajai* < *báltai* + *jai*.

Kol šalia sudėtinio žodžio buvo vartojaamas gretiminis dviejų žodžių (būdvardžio ir įvardžio) junginys, apie glaudesnį dēmenų suaugimą negalėjo būti ir kalbos. Tik išnykus gretiminei dviejų žodžių konstrukcijai, tiksliau sakant, ją galutinai išstūmus „suaugusiam“ i vieną žodį variantui (plg. senųjų raštų *pirmas liekas* junginio pakeitimą sudėtiniu žodžiu *vienuoliktas*), turėjo pradeti formuotis dabartinė įvardžiuotinių būdvardžių paradigma. Bet ir toliau ji nebuvo laisva nuo atskirai vartojamų paprastųjų būdvardžių ir įvardžio *jis* poveikio, kuris turėjo trukdyti, iš dalies ir dabar tebetrukdo, dēmenų galūnėms toliti nuo iprastinės fleksijos².

Kada būdvardžio ir įvardžio junginį išstūmė iš vartosenos sudėtinis žodis, galima tik spėlioti, jokių tikresnių duomenų neturime. Tačiau glaudesnis abiejų dēmenų suaugimas resp. jų galūnių nutolimas nuo iprastinės fleksijos greičiausiai turėjo ikykti vėlai, matyt, jau po rytu baltų kalbinės vienybės suskilimo.

Tas glaudesnis dēmenų suaugimas ir turėtas galvoje mano prieš 20 metų pasirodžiusiame darbe, kur kalbama apie vėlyvą įvardžio priaugimą prie būdvardžio. Ilgas ir sudėtingas to suaugimo procesas darbe nebuvo aptartas, neakcentuota anksstyva jo pradžia (téra tik už ominos). Daugiausia kalbėta apie to proceso pabaiga, tartum apie vienkartinį aktą. Tai, žinoma, netikslu ir koreguotina.

¹. Plg. Mažvydo raštų hipernormalizmus (cituojama iš 1922 m. fotografiotinio leidinio) *būti* 237₁₃ 'būti', *bük* 251₁₆ 'bük', *Nūsiunte* 164₂ 'nusiuntė', *gražūsis* 199₃ 'gražusis', *mūs* 224₆ 'mus', *priegimims* 179₂ 'prigimimas', *žiedi* 220₇, 'žydi' ir kt. šalia dësningu „dūnininkisku“ formų, pvz., *duk* 88₂ 'duok', *dukem* 92₁₄ 'duokime', *duna* 137₉ 'duoną', *branguju* 87₃ 'branguoju', *neiſchmeruta* *Maieſtota* 85₁ 'neiſmatuoto majestoto', *Menu* 176₁₃ 'mēnuo', *Piemu* 180₁ 'piemuo', *prapules* 256₉ 'prapules', *wandu* 233, 'vanduo' ir kt. Iš Varnių apylinkių kilusio Vaišnoro „Žemčiugoje teolgiškoje“ tokiu pavyzdžiu yra dar daugiau.

². Išimtį sudaro šiandieninė žemaičių tarmė, neturinti įvardžio *jis* (vartoja *añs* 'jis', f. *anà* 'ji'). Joje įvardžiuotiniai būdvardžiai traktuojami jau kaip vientisiniai (ne sudėtiniai) žodžiai, nuo kitų būdvardžių skiriantys reikšme ir ilges nėmis galūnėmis (foimcs vienu skiemčiu ilgesnės).

1972 m. pasirodė J. Kazlausko straipsnis „Ivardžiuotinių būdvardžių raida balto kalbose“³, kuriame autorius, panašiai kaip minėtame mano 1957 m. darbe, dėmenų suaugimą suprato kaip vienkartinį aktą. Skirtumas tik tas, kad J. Kazlauskas fiksavo ne šio proceso pabaigą, bet pradžią, dėl to patį suaugimą nukėlė į labai senus laikus. Viena iš tokio elgimosi metodologinių prialaidų buvo įvardžio poveikio antrajam dėmeniui neigimas (būdvardžio poveikis pirmojo dėmens raidai pripažintamas) ir apskritai stengimasis dinaminį suaugimo procesą pakeisti statiškuoju.

Toks požiūris negali būti pateisinamas, nes jam prieštarauja faktiniai kalbos duomenys. Pakanka nurodyti, kad ir dabar tarmėse esama daugybės įvardžiuotinių formų, kurios aiškiai rodo dėmenų derinimą prie paprastųjų būdvardžių ir įvardžio lyčių, pvz., a) n. sg. m. *dīdisai* Svēdasai, Skāpiškis ‘didysis’, *baltēsnīsei* Adūtiškis ‘baltesnysis’ (plg. *dīdis*, *baltēsnis*), i. sg. m. *geruō̄smi*⁴ Liñkenys, Daugėliškis ‘geruoju’ (plg. *geruō̄m* ‘geru’), loc. sg. f. *gerō̄joi* Gervėciai ‘gerojoje’ (plg. *gerō̄j* ‘geroje’), i. pl. f. *geruō̄siom* Šiauliai ‘gerosiomis’ (plg. *geruō̄m* || *geruō̄m* ‘geromis’), Pägramančio šnekto (ir bent dalies buv. Rytu Prūsijos lietuvių šnektu) fakultatyvinis kirčiavimas i. sg. m. *báltuoju* ‘baltuoju’ šalia *geruoju*, f. *báltaja* (*báltainia*) ‘baltają’ šalia *gerája* (*geráinia*), a. pl. m. *báltoiusis* (*báltūsius*) ‘baltūosius’ šalia *geruōsius* (*gerú̄sius*), f. *báltasias* ‘baltásias’ šalia *gerásias* (plg. i. sg. m. *bálta* šalia *gerù*, f. *bálta* šalia *gerà*, a. pl. m. *báltus* šalia *gerùs*, f. *báltas* šalia *geràs*); b) n. sg. f. *raibóy* Pùnskas ‘raiboji’ (liaudies dainoje, plg. jý ‘ji’), i. sg. m. *geruojuom* Daugėliškis ‘geruoju’ (plg. *juō̄m* ‘juo’), daugelio vakaru (iš dalies ir rytu) aukštaičių i. sg. m. *geruojuo* ‘geruoju’, n. pl. m. *geriejie* ‘gerieji’, a. pl. m. *gerú̄siuos* ‘geruosius’ (plg. *juō̄, jiē, juō̄s*), pietų aukštaičių n. sg. f. *gerójoi* ‘gerojoji’, i. sg. m. *geruojuoj* ‘geruoju’, n. pl. m. *geriejej* ‘gerieji’ (plg. *jój* ‘ji’, *júoj* ‘juo’, *jíej* ‘jie’), Linkmenų šnekto g. sg. f. *gerō̄sjos* ‘gerō̄sios’, n. pl. f. *gērosjos* ‘gērosios’, a. pl. f. *gerósjas* ‘gerasias’, i. pl. m. *geraisjais* ‘geraisiais’ su fakultatyviškai išlaikomu jotu (plg. *jō̄s, jàs, jās*). Dar plg. Daukšos postilės loc. sg. m. *pirmaméiime* 43₁₂ < *pirmanéjime* ‘pirmajame’ (šalia *imé* 519₂₄ < *jimè* ‘jame’).

Ilgainiui dėmenys, paprastai antrasis, émė taikytis ne tik prie būdvardžio resp. įvardžio, bet ir apskritai prie vardažodžių linksniavimo. Iš čia tokios tarminės formos, kaip g. sg. m. *skaudžiaus* Pādovinis Lt I 260₄ ‘skaudžiojo’, i. sg. m. *geruōjum* Siñnas, Kałtanénai ‘geruoju’ (plg. *sūnum* < *sūnumi*), l. sg. m. *ilgamj* Gerėciai ‘ilgajame’ (plg. *kely* < *kelyjé*), žemaičių d. sg. m. *gēruojuo* ‘gerajam’ (plg. *výruo* ‘vyrui’), n. pl. m. *geriejai* ‘gerieji’ (plg. *bróliai*), d. pl. m. *geriesiams* ‘geriesiems’ (plg. *bróliams*), loc. sg. m. *geraméje* arba *geraméjé*, *geraméjuo* ‘gerajame’ (plg. *miškè, móle* ‘molyje’, *tūguo* ‘turguje’), loc. sg. f. *gerō̄jè* < *gerō̄jéje* ‘gerojoje’ (plg. *žémè* < *žéméje*), daugelio aukštaičių d. sg. m. *gerá(m)jui* ‘gerajam’ (plg. *výri*), rytų aukštaičių vilniškių n. pl. m. *geriesies* || *geriesys* ‘gerieji’ (plg. *ākies* || *ākys*, *ānies* || *āny* ‘jie’) ir kt. Pažymétina, kad šio tipo formos daugiausia yra visai naujos. Senuosiuose raštuose užfiksuotos tik dvi iš jų: d. sg. m. su pabaiga -ui (pvz., *artimojui* BrP II 201₁₈ < *artimuojui* ‘artimajam’) ir loc sg. m. su -ameje (pvz., *amszinameie* MT 10a₈ ‘amžinajame’). Kitų dar visai nėra.

Itariama, kad tokios kilmės gali būti ir pabaiga -a n. sg. f. formoje *gerója* ‘gerojoji’ (plg. *gerà, šakà*)⁵, kuri dabar vartoja lietuvių kalbos ploto vakarinėje ir rytinėje dalyse, dviejuose nesusisiekiančiuose arealuose⁶. Bet tai gali būti ir gilius senovės archaizmas (plg. s. slavų *novaja* ‘naujoji’) su išlaikyta pirmine įvardžių galūne, plg. graikų ἡ ‘kuri’, s. indų yā ‘ji, kuri’⁷. Forma *gerója* turima senuosiuose raštuose, kurių autoriai kilę iš nurodytų plotų. Ji vartojo net Slavočinskio (1646 m.)

³ Autorius jį parašė apie 1960 – 1961 metus ir rankraštį davė skaityti bendradarbiams. Susilaikęs kritikos, straipsnio nespausdino. Paskelbtas po autoriaus mirties.

⁴ Iš *geruō̄mu* su s vietoj joto po m pagal d. pl. m. *geriemsiem* ‘geriesiems’. Plg. d. sg. m. *gerámsiam* ‘gerajam’.

⁵ Žr. Stang 1929 : 127; 1966 : 273; Gerullis – Stangas 1933 : 42.

⁶ Plotai tiksliau aptarti aut. 1966 : 288–9.

⁷ Dar žr. Endzelins 1948 : 153 (1957 : 139; 1971 : 177); Bezzengerber 1877 : 156.

giesmyne, nors dabar autoriaus (vertėjo) šnektoje apie Nemakščiūs – Vidūklė téra tik *geróji* tipas (aut. 1974 : 165 – 6). Ir J. Spruogio surinkti XVI a. dokumentų vietovardžiai rodo, kad šiame krašte anksčiau būta *gerója* tipo formą, plg. *Дидея – нива* в Видуклев. вол. (Спрогис 1888 : 94). Apskritai dabar tarmėse forma *geróji* daugiausia turima ten, kur yra įvardžio forma *jl*, o *gerója* – kur *anā ‘ji’* (aut. 1966 : 289). Taigi dubletai *gerója* || *geróji* gali būti vėliau priderinti prie *anā* || *jl*.

Dabar lietuvių kalbos tarmėse pastebėta tendencija likviduoti pirmojo dēmens fleksiją, išivedant visai paradigmati arba bent jos daliai vyriškosios giminės būdvardžių kamiengalį *a* arba moteriškosios giminės *o*. Tokie reiškiniai plačiausiai pasitaiko tame plete, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai jau nebedarūs, nyksta, turima nepilna paradigma. Antai pietų aukštaičiai, įvardžiuotinius būdvardžius daugiausia vartojantys tik gyvuliams (pvz., karvėms, kiaulėms, arkliams) pavadinti, linksnijoja: *margój* 'margoji', *margőjos* || *margősios*, *márgojai*, *márgoja* || *márgaja*, *márgoja* 'margaja', daugiskaita *márgojos* || *márgosios*, *margūju*, *margőjom(i)* || *margősiom(i)* (dat. ir instr.), *márgojas* (vietininko formą néra). Čia kartais (sporadiškai) *o* išivedama ir į vyriškosios giminės paradigmą, net vietovardžiuose, pvz., *Aukštójis* Pùnskas arba *Áukštójis* Lazdijai (kalno pavadinimas). Šiaip vyriškosios giminės įvardžiuotinių būdvardžių paradigmoje išigali kamiengalis *a*, pvz., ežerų vardai *Báltajis*, *Júodajis*, *Ilgajis* (plg. *baltajis* 'baltasis' Gimtoji kalba, 1936, 34)⁸. Sporadiškai pasitaiko *a* net moteriškosios giminės formose, plg. liaudies dainos frazė *per girelas*, *per tamsias*, *per pievelas*, *per žaliajas* Merkinė (čia lauktume *žaliqrias* > *žaliūsias* arba *žaliasias*).

Tarmėse, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai nenyksta, kamiengaliai *a* ir *o* ivedami vietoj pirmojo dēmens galūnių rečiau. Pasitaiko tik viena kita atskirų tarmių ar šnekto forma, pvz., a) šiaurės panevėžiškių g. sg. m. *gērajo*⁹ 'gerojo', a. sg. m. *gēraj*¹⁰ 'geraji', f. *gērąja*¹⁰ 'gerają', apie Žeimėlį ir dat., instr. pl. m. *gērajiem* 'geriesiems; geraisiais' (gali būti latvizmas), Svédasų šnekto i. sg. m. *gerājuo* (šalia *gerúojuo*) 'geruoju'; b) kai kurių žemaičių (Rietavas, Tirkšliai, Viešniai, Kuršenai, Karklėnai ...) ir aukštaičių (Kařsakiškis, Skäpiškis ...) šnekto i. sg. f. *gerója* 'geraja', vietomis ir a. sg. f. *gēroja* 'gerają', m. *gēroji* 'geraji' (Karklėnai, Kařsakiškis, Skäpiškis ...), net i. sg. m. *geróju* 'geruoju', ill. sg. m. *gerōjan* 'gerajan' (pvz., Skäpiškis), kitur dat. sg. m. *gerójam* Ceikiniai, *gērojui* Šakýna, Zagărė, *gērojuo* Laūkuva 'gerajam'.

Pasitaiko *a*, *u*, *iļa* > *ī*, *i* ir kt. kamiengalių sumišimo atvejų (ypač dažnai plete, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai nyksta), pvz., *didasai* Svédasaĩ 'didysis' (plg. *māžasai* 'mažasis'), *baltūjis* Ėriškiai (tokia žuvis; vietoj **baltūsis*, plg. *platūsis*), *mažysai* Linkuvà, Ukmbergė, Lazūnai 'mažasis' (plg. *didysai* 'didysis'), f. *žalýja* Tverēcius 'žalioji' (plg. *platýja* 'plačioji') ir kt. Dar plg. Daukšos postilės *pirmusis* 60₁₀ 'pirmasis' (jei ne spaudos klaida).

Nykstant įvardžiuotiniams būdvardžiams, kartais sporadiškai kitų linksnių formos daromos tiesiog iš vardininko, pvz., a) g. sg. m. *didžiaso* Birštonas 'didžiojo' (iš *didžiasai* 'didysis'), *ramusio* Valkiniñkai 'ramiojo' (plg. *ramūsis*), a. sg. m. *pirmāsi* Gélvonai 'pirmajį' (plg. *pirmasis*), i. pl. m. *sunkusiai* Valkiniñkai 'sunkiaisiais' (plg. *sunkūsis*) ir kt.; b) *žaliejis* 'žaliasis', *žaléjo* 'žaliojo', *žaléjui* 'žaliajam', *žaléjēj* 'žaliajį', *žalieju* 'žaliuoju' ... (Gélvonai; plg. n. pl. m. *žalēji*) ir kt.¹¹. Čia priklauso ir žemaičių dviskaitos formos dat.-instr. m. *geruojum* (*geruōjum*), f.

⁸ Ir Ignalinos rajone (kur įvardžiuotiniai būdvardžiai nenyksta) yra ežeras *Baltājis*. Plg. ten vienasėdžio pavadinimą *Raudónajis*. Žeimėlio šnekto (prie pat Latvijos) *báltajis* > *báltaj*'s 'baltasis' gali būti latvių itakos padarinys. Ne visai aiški Priekulės apylinkių forma *báltais* 'baltasis', galbūt kildintina iš *báltais*'s (tarmėje labai stipri galūnių redukcija) < *báltasis*, hipernormalizmo vietoj žemaičių *báltasis*, plg. Daukanto raštu formą *pirmaisis* 'pirmasis' (Pamokimas ape auginimą taboku, Peterburgas, 1847, 9) ir žem. *vāks* < *vaikas*.

⁹ Gali būti *gēra-* dėl paprastojo būdvardžio tarminės formos *gēra* < **gerā* 'gero' itakos.

¹⁰ Gal senovėje pabaiga *-anjin, *-anjan neteko vieno *n* dėl disimiliacijos? Plg. d. sg. m. *baltámam* > *baltájam*.

¹¹ Daugiau tokų pavyzdžių žr. aut. 1966: 282 – 284.

geriejim (*geriējim*), sudarytos iš n.-acc. m. *geruoju*, f. *gerieji* su formantu *m.*

Formos, padarytos iš kitų linksnių, pasitaiko daug rečiau, pvz., pietų žemaičių n. pl. m. *didžjai* 'didieji' ir n. sg. m. *didysis* 'didysis' (plg. *didžij*), d. pl. m. *jūsiam* Baltistica VIII 164 vietoj *jūsiems* (plg. *juos*).

Kiti dabartinėse tarmėse pasitaikantys įvardžiuotinių formų perdirbiniai buvo gana detaliai aptarti (aut. 1957; 1966: §§ 442–481).

Dabar tarmėse esamų raidos tendencijų išaiškinimas gali duoti nemaža duomenų kitų baltų kalbų, ypač latvių, įvardžiuotinių būdvardžių istorijai nušvesti. Jomis turėtų susidomėti ir slavistai, nes tokie ar panašūs reiškiniai, kurie lietuvių tarmėse vyksta dabar, slavų kalbose yra vykę priešistoriniai laikais.

LITERATŪRA

- Bezzemberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen, 1877.
Endzelīns J. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948.
Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formas. V., 1957.
Endzelīns J. Comparative phonology and morphology of the Baltic languages, transl. by W. R. Schmalstieg and B. Jegers. Hague, Paris, 1971.
Gerullis J., Stang'as Chr. Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose. K., 1933.
Kazlauskas J. Įvardžiuotinių būdvardžių raida baltų kalbose. – „Kalbotyra“, 1972, t. XXIV (1), p. 57–74.
Reichelt H. Awestisches Elementarbuch. Heidelberg, 1909.
Stang Chr. S. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929.
Stang Chr. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprache. Oslo–Bergen–Tromsö, 1966.
Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai. V., 1957.
Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.
Zinkevičius Z. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. – Kn.: Žodžių formas ir jų vartosena (Lietuvių kalbotyros klausimai, t. XV). V., 1974, p. 137–170.
Спрогис И. Я. Географический словарь древней жемайтской земли XVI столетия. Вильна, 1888.
Зинкевичюс З. П. Некоторые вопросы образования местоименных прилагательных в литовском языке. – „Вопросы славянского языкоznания“, 1958, вып. 3. с. 50–100.

3. ЗИНКЯВИЧЮС

К ИСТОРИИ МЕСТОИМЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Резюме

Даются уточнения и дополнения к книге автора „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių ištorijos bruožai“ (Вильнюс, 1957; русский сокращенный перевод в ВСЯ, 1958, вып. 3). Устанавливается, что срастание прилагательного и местоимения *jis* (ж.р. *ji*) в односложное слово было не однократным явлением, а происходило постепенно и в очень продолжительное время, так как данному процессу препятствовало влияние простого прилагательного и местоимения *jis* (*ji*) на оба компонента местоименного прилагательного. Повидимому, в древности наряду с падежными формами, представляющими сложное слово, употреблялись также варианты, состоявшие из сочетания двух слов, т.е. прилагательного и местоимения. В литовских диалектах сохранились местоименные формы, свидетельствующие о неодновременном срастании, напр., дат. п. ед. ч. м. р. *geruojām* и *gerāmjam* (в первом случае местоимение присоединилось к прилагательному с номинальным окончанием, во втором – к прилагательному, имеющему уже прономинальную флексию), ж.р. *gērojai* и *gērajai* (ср. **gerāi* + *jāi* и *gerai* + *jai*). Процесс срастания форм прилагательного и местоимения в одно сложное слово начался еще в глубокой древности, а завершился сравнительно поздно, по всей вероятности, уже после распада восточно-балтийского языкового единства.

В статье также рассматриваются некоторые особенности дальнейшего развития местоименных форм в современных литовских диалектах, в том числе тенденция к ликвидации флексии первого компонента. Изучение указанных процессов, по убеждению автора, должно способствовать освещению истории местоименных прилагательных в славянских языках, так как те процессы, которые происходят в современных литовских диалектах, в славянских языках завершились еще в далекой древности.

Z. ZINKEVIČIUS

CONCERNING THE HISTORY OF PRONOMINAL ADJECTIVES IN LITHUANIAN

Summary

An attempt is made to revise and supplement the author's study „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai“ (Vilnius, 1957). The merging of the adjective and the pronoun *jis* (fem. *ji*) is assumed to have been a long and gradual process rather than a single change. In ancient times alongside with inflected forms as compound words there also may have occurred variants consisting of two-word combinations — the adjective and the pronoun. The process of the merger of the components must have begun in ancient times and completed comparatively late, most probably after the disintegration of the East Baltic linguistic unity.

The article also deals with certain peculiarities of the further development of pronominal forms in the dialects of modern Lithuanian as well as with the tendency to eliminate the inflection of the first component. The author hopes that the investigation of these processes can shed some light on the history of pronominal adjectives in Slavic, as the changes that are observed in modern Lithuanian dialects could have taken place similarly in Slavic in prehistoric times.